

הרב יונתן גרוסמן

על הפשטות המתחדשים בכל דור ועל אהבת תורה

לפני כמה שנים התווכחו באחת הישיבות האם גם אישה יכולה להיות נזירה. בחורי הישיבה הביאו הוכחות שונות ממשניות ומגמרות ובעוד הם פותחים ספרי הלכה שונים שמע את הדיון אחד הלומדים שהפנה את תשומת לבם לפסוק הפותח את פרשת הנזיר: "דבר אל בני ישראל ואמרת אליהם איש או אשה כי יפלא לנדר נדר נזיר להזיר לה' " (במדבר ו', ב). כידוע, במשך מאות השנים האחרונות נתמעט מאוד העיסוק בתנ"ך בקרב לומדי התורה. אמנם נכתבו והתפרסמו חיבורים שעסקו בתנ"ך בצורה כזו או אחרת, אך מעבר לעובדה שהם היו יחסית חריגים, הם גם עסקו בעיקר בתורה, סביב הפרשות הנקראות בשבת בבית הכנסת, וכמעט לא נגעו בנביאים ובכתובים. לפיכך, לומדים רבים הכירו את התנ"ך ואת גיבוריו רק מציטוטים של פסוקים וממדרשים שונים שהובאו בגמרא. יסודותיה של מציאות זו הופיעו כבר אצל גדולי רבותינו הראשונים, שהצדיקו את העיסוק האינטנסיבי בש"ס על חשבון לימוד תנ"ך. את דברי הגמרא שדרשה להקדיש לפחות שלישי מהזמן ללימוד מקרא, פירש ר"ת: "ונראה לרבנו תם דאנו שעוסקין בתלמוד בבלי דיינו, כי הוא כלול במקרא במשנה ובתלמוד" (תוספות עבודה זרה יט ע"ב). זכה דורנו וכיום התנ"ך חוזר ותופס את מקומו הראוי בעולם בית המדרש. יותר ויותר תלמידים מכירים את דוד המלך מתוך הכתובים עצמם ולא רק מתוך ציטוטי הגמרא, יותר ויותר לומדים מתלבטים

* מאמר זה נכתב בשנת תשס"ב לבקשת מערכת כתב העת נקודה, כחלק משיח שהתפתח אז, בעקבות חוברת שהוציא הרב טאו שבה הוא תקף את אופן לימוד התנ"ך במכללות הדתיות להוראה.

ביחד עם יעקב אבינו האם לשמוע בקול רבקה ולהתל באבינו יצחק; שמחים עם עלייתו של שלמה המלך ותמהים על נפילתו; כורתים ברית מחודשת עם ה', לצדם של חזקיהו ויאשיהו, מתגעגעים לבית שתשרה בו שכינה, ומפנימים את מסריה של התורה ושל הנבואה. התנ"ך הולך ויוצא מקרן הזווית שנגזרה עליו. לפתע דבר ה', הפשוט והישיר, פונה לכל אדם, דורש מכל אחד, כועס על החוטא ומקבל בפנים מאירות את השב בתשובה.

שינוי זה קשור בוודאי במהלכים היסטוריים כוללים שעברו על עמנו בדורות האחרונים. שיבת עם ישראל לארצו הפיחה חיים חדשים בסיפורי התנ"ך, שהרי אל נופי התנ"ך שבנו, אל חבלי ארץ שהתהלכו בהם גיבורי התנ"ך. לפתע, ניתן ללכת בעקבותיו של אברהם בדרכו מבאר שבע להר המוריה, ניתן לעמוד על רכס ההר מעל עמק האלה ולראות את דוד וגולית ניצבים זה מול זה, ועוד באותו הבוקר להספיק ולהגיע למערת עדולם, שם נחבא דוד מפני שאול. שבנו אל התנ"ך כי שבנו אל נופיו, אל הרעיה היושבת בעין גדי ומצפה לדודה, ואל שדות בית לחם, שם נפגשו שני אנשי חסד, שביקשו להיטיב עם זולתם, ומהם יצאה מלכות בישראל. במובן הזה, יש לראות את השיבה אל התנ"ך הפשוט והעמוק גם יחד, כחלק מתהליך הגאולה שזכינו לו. לא רק לארצנו שבנו, לא רק לאוטונומיה מדינית, אלא גם לתנ"ך ולגיבוריו.

באופן פרדוקסלי, דווקא הציונות החילונית הבינה זאת עוד לפני הציונות הדתית. דוד בן-גוריון פתח את ביתו לחוגי מקרא ובעקבותיו צעד גם הנשיא זלמן שזר. בבתייהם של אלו התאספו חוקרי מקרא ואוהביו ולמדו בצוותא ספרים שונים, וכדבריו של זלמן שזר בפתח ספרו מפרד"ס התנ"ך: "דור חרד לקראת עתיד מטה אוזן להמיית עברו. חוטים חדשים מתקשרים עם תקופת המופת בארץ אבות".¹ אמנם, אצל בן-גוריון השיבה לתנ"ך הייתה קשורה גם בדילוג על כל

1. ז' שזר, מפרד"ס התנ"ך, ירושלים תשל"ט, עמ' 16.

מה שנכתב בין התנ"ך ובין ימינו, ונדמה היה כי הוא מבקש להסתפק בתנ"ך ובמסריו, ללא המשנה, הגמרא, ספרות הגאונים, הראשונים והאחרונים. אולם, דווקא לאור טעות זו, נדרשה הציונות הדתית להציג השקפת עולם כוללת, כזו שנעתרת לצו ההיסטורי-הרוחני ופותחת את לבה ועיניה לתנ"ך, ועם זאת, אווזת בשתי ידיים מאמצות את עולם התורה שבעל פה, כפי שהתפתח לאורך הדורות כולם.

אולם, השיבה אל התנ"ך איננה רק שיבה אל המקומות ואל הגיבורים שהסתובבו שם, אלא גם שיבה לעיון בפסוקים עצמם, בפשטות המתחדשים בכל יום. מאז תקופת ההשכלה (אך גם לפני!) גבר החשש מפני לימוד מסוג זה, העלול להטות בחורים תמימים ובחורות יראות שמים אל מחוזות הספק והכפירה. ניתן להבין את הפחד שאחז ואף עדיין אחז מפני מפגש בלתי-אמצעי של תלמידים עם פשטי המקראות. במיוחד קיים חשש מהעובדה שתיאור הדמויות בתנ"ך הוא מורכב ומרובה פנים, והרוצה לחנך את חניכיו על תפיסה פשוטה יותר של הערכת הדמויות המקראיות יקשה למצוא זאת בתנ"ך. אמנם, גם במדרשי חז"ל יש תפיסות מורכבות של הדמויות המקראיות, אך במדרשים אלו יכול המלמד לשלוט – עם אלו מדרשים הוא יפגיש את תלמידיו ואת אלו הוא יעלים מהם.

ר' צדוק הכהן מלובלין כתב ששלמותה של התורה תהיה בעת הגאולה, כשיתגלה "כל מה שניתן לכל תלמיד ותיק לחדש"². בתקופת פעמי משיח, גם התורה מאירה בפנים חדשות ללומדיה, ואוהבי ה' הוגים בתורתו ומבקשים להקשיב לדברו שיחצוב בלבם. אמנם יש לברר את זכות העמידה העצמית מול הכתוב. כיצד זה יכול לומד לפרש את הכתובים מדעת עצמו, לפעמים ללא שמצא מקור לדבריו בחז"ל או בדברי ראשונים? דבר זה קשור בשאלת האמון שניתן לתת באדם מזה, והאמון שאנו נותנים בתורה עצמה

2. ר' צדוק הכהן מלובלין, פוקד עקרים, בני ברק תשכ"ז, עמ' 25.

ובנותנה מזה. כל אדם צופן מפגש ייחודי עם המקרא בשל עצם הגדרת האחרות שבין אדם לרעהו; לכל אדם יש את האות שלו בתורה. הפוטנציאל החבוי בקריאה של אדם אחד לעולם יהיה שונה מהפוטנציאל החבוי בקריאתו של אחר. אכן, מדובר בפוטנציאל בלבד שעלול לא להתממש. אם אותו 'תלמיד ותיק' – שעליו מדבר ר' צדוק – יסתפק אך ורק בפירושים שקיבל מאחרים, הרי שקריאתו הייחודית לא תתממש לעולם, וכמובן אין אחר בלתו שיוכל להציע אותה. אם אנו נותנים אמון באדם, בכוחותיו וביושרו, הרי שיש לעודד ככל שניתן את מפגש האוהבים הזה, את מפגשו של לומד התורה עם דבר ה'. לא רק שזכותו של אדם להיפגש באופן עצמאי ואינטימי עם דבר ה', אלא זו חובתו וזהו חלק ממימוש מצוות לימוד התורה המוטלת עליו.

שאלת האמון בלומד אינה שאלה חדשה. בין חוקרי ההיסטוריה מתקיים דיון ארוך בניסיון להבין כיצד זה ישיבות גאוני בבל לא השאירו אחריהם מורשה פרשנית ענפה (מעין זו שבספרות הפסקים והשו"ת), בניגוד גמור למרכז היהודי שבא אחריהם – באשכנז ובצרפת. אבי מורי פרופ' אברהם גרוסמן טען, כי ההבדל בין ישיבות בבל בתקופת הגאונים ובין הישיבות שצמחו במרכז היהודי באשכנז ובצרפת נעוץ בנקודה זו ממש. גאוני בבל לא עודדו את תלמידיהם ליצור ולחדש, בעוד שבמרכז האשכנזי והצרפתי עודדו רבנים את תלמידיהם ליצור ולחדש, תוך ויכוחים ערים בין הרבנים ובין תלמידיהם, מתוך תחושה של בירור האמת, וכפי שהתבטאו חז"ל: "למה נמשלו דברי תורה כעץ? מה עץ קטן מדליק את הגדול, אף ת"ח קטנים מחדדים את הגדולים" (תענית ז ע"א).³ דוגמה ידועה

3. ראו: א' גרוסמן, 'הישיבות בבבל, בגרמניה ובצרפת במאות הי-הי"א', בתוך: ר' פלדחי וע' אטקס (עורכים), חינוך והיסטוריה: הקשרים תרבותיים ופוליטיים, ירושלים תשנ"ט, עמ' 79-100. וראו עוד: הנ"ל, 'שקיעת בבל ועליית המרכזים היהודיים החדשים באירופה במאה הי"א – אגדה ומציאות', דברי האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים 9, תשנ"ט, עמ' 159-185.

ומאלפת לדבר היא פירושו של הרשב"ם, שהעריך את סבו רש"י, ובכל זאת ראה לנכון לכתוב פירוש אחר לתורה, בו הוא חולק, בדרך כלל, על רש"י (ואף מציע פירושים על דרך הפשט בשונה ממדרשי חז"ל). הוא עצמו הדגיש זאת כך:

והראשונים מתוך חסידותם נתעסקו לנטות אחרי הדרשות שהן עיקר, ומתוך כך לא הורגלו בעומק פשוטו של מקרא... וגם רבנו שלמה אבי אמי מאיר עיני גולה [= רש"י], שפירש תורה נביאים וכתובים נתן לב לפרש פשוטו של מקרא, ואף אני שמואל ב"ר מאיר חתנו זצ"ל נתוכחתי עמו ולפניו, והודה לי שאילו היה לו פנאי היה צריך לעשות פרושים אחרים לפי הפשטות המתחדשים בכל יום (רשב"ם, בראשית ל"ז, ב).

כידוע, גם בישיבות המוסר התלבטו רבות בשאלה זו, עד כי ניתן להצביע, באופן סכמתי ומכליל, על שני טיפוסים ישיבות: אלו שהדגישו את ערכו של האדם ואת האמון המלא שיש לתת בו (סלובודקה) ואלו שהדגישו את אפסותו (נובהרדוק וקלם). אולם, גם אם יש לשאלה זו מקום בהקשרים חינוכיים ואידאיים, הרי שבשעה שה' נתן תורה לעמו ישראל, וציווה עליהם להגות בה תמיד, נראה שהוא הכריע בשאלה זו. לא ניתנה תורה למלאכי השרת, אלא לבני אדם על מנת שיעסקו בה וילמדו ממנה דרכי ישרים, כל אחד כפי כוחו ושכלו ובלבד שיכוון לבו לשמים.

מובן, שבגישה זו ישנן גם סכנות. לעתים מגיע הלומד אל הכתוב כשחסרות באמתחתו הנחות יסוד הנצרכות לשם קיום מפגש שכזה. מי שלא יראה במקרא את דבר ה' לאדם לא יוכל להגיע לידי מפגש אינטימי עם נותן התורה. אכן, על המבקש ללמוד ולהיפגש עם ה' דרך פשטי המקראות להגדיר לעצמו שוב ושוב, מהי נקודת הראשית ממנה הוא יוצא ללימודו ומהי נקודת האחרית, המהווה את תכלית לימודו.

אולם, מעבר לשאלת האמון בלומד, מובלעת בהיחבא גם שאלה הנוגעת בהערכת התורה עצמה. האומנם אנו חוששים מפגישה של הלומדים עם דבר ה' כפי שהוא?! מפני מי אנו מבקשים להגן עליהם? מדברי התורה, מנותן התורה? ההקשבה לדבר ה' דורשת ענווה גדולה, דורשת מידה של התבטלות ונכונות להתחנך לאור המקרא. לא אנו נכפה על ה' מה נכון לומר לנו, וכיצד נכון לחנך את תלמידינו. לא אנו נקבע (בהנחות מוקדמות) כיצד יש להעריך את דמויות המקרא; התנ"ך עושה זאת ועלינו להקשיב וללמוד, אנו שומעי לקחו, יהא אשר יהא. בחשש מפני מפגש בלתי-אמצעי עם הכתוב חבוי למעשה חוסר אמון בתורה, שיש בכוחה לחנך ושהיא אמת ודבריה אמת.

אמנם הסכנה אורבת: במקום שיתרחש 'מפגש' עלול להתרחש מונולוג: הלומד עלול להשליך את עצמו ואת מאווייו על הכתוב ולמצוא במקרא את שלבו שלו חפץ ולא את שכתוב בו. הקורא עלול להשליך את חסרונותיו שלו על דמויות מופת מקראיות, או לחלופין – הוא עלול להתעלם ממעשיהם בשל רצונו להאדיר את דמויות המופת האלו. הלוא יש לומדים, שעוד לפני ניתוח המקראות אומרים לעצמם 'דוד בוודאי חטא' או שאומרים לעצמם בביטחון 'דוד לא חטא', ואלו כמו אלו, עטו על אוזניהם מחסום וקשה להם להקשיב לכתוב עצמו. לא ניתן לגבור על משוכה זו באופן מלא, וייתכן שגם אין צורך, שהרי זהו חלק מהמפגש האינטימי שבין כל לומד – על עולמו הנפשי והאישי – עם התורה ונותן התורה. אולם, על מנת להיפגש עם הכתוב שמצוי מעבר ללומד ושיש לו מגמות חינוכיות-מוסריות-רוחניות, יש צורך בלימוד מסודר ומקיף של התנ"ך: לימוד המכונן על אדני צניעות והקשבה, לימוד המודע לשלל האמצעים הספרותיים שדרכם מובלע המסר של סיפורי המקרא; המודע להיבטים ראליים והיסטוריים והמבין שבלומד רציני יש לאמץ כמה שיותר כלים שיעזרו בהבנת דבר ה'. בתנאים אלו, כשהלימוד נעשה באופן מעמיק ואינטנסיבי, בטוחני כי האמת תאיר דרכה, והאדם

יפגש עם דבר ה'. מהכתוב עצמו אין לחשוש, ואדרבא, דמותו של דוד לא תקטן על פי פשוטי המקראות, שהרי אין בהם אלא את האמת הנבואית. דמותו תואר מענוותנותו מול שאול, מגבורתו מול אויבי ישראל, מאמונתו הנדירה ומעריגתו לה', ואף מחתירה שהצליח לחתור תחת כיסא הכבוד ומנכונותו לשוב בלב שלם לאביו שבשמים. מתוך המפגש הבלתי-אמצעי עם דבר הנבואה תעמיק יראת השמים, ואהבת ה' ואהבת גדולי האומה תקנה לה שביטה בלב הלומדים. לפיכך, השאלה החינוכית שראוי לה שתפרוץ היא כיצד יש לחנך את תלמידינו לקריאה עדינה ורגישה של הכתובים, וקריאה רצינית, שתעלה את המסרים החבויים במקרא מתוך מה שכתוב, ולא מתוך שיגינות שווא. אולם, חלילה לנו שמסקנת התלבטות חינוכית זו תהיה הרמת ידיים מעצם החינוך להקשבה לדבר ה' ולמסריה של התורה כפשוטה.

דוגמה לדבר: מי שידון בסוגיית בחירת אברהם רק על פי המופיע במדרשים המוכרים המצביעים על בחירת אברהם כתוצאה מהרהורים פילוסופיים על מהות קיום העולם ("תאמר שהבירה זו בלא מנהיג" [בראשית רבה לט א]) או כתוצאה מעמידה בניסיון באשר לאמונתו המונותאיסטית (ועל כן ניפץ את הפסלים), ולא יביט ויחפש בכתובים עצמם ייתכן שתיעלם מעיניו סיבה נוספת, המופיעה במפורש בכתובים, אשר קושרת את בחירת אברהם בעולמו המוסרי האיתן אותו הוא ינחיל לצאצאיו: "כי ידעתיו⁴ למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית י"ח, ט). זהו הסבר שונה לסיבת בחירתו של אברהם ממה שמופיע במדרשי חז"ל המוכרים יותר. ההשקפה הכוללת תאמץ את שתי העמדות, גם אם יש בדבר הצגה מורכבת של בחירת אברהם. אך האם יעלה על הדעת לוותר על דברי ה' המפורשים, להפנות עורף

4. ידיעה שמובילה לבחירה ולהקדשה, וכפי שמופיע, לדוגמה, בירמיהו א', ה: "בטרם אצרך בבטן ידעתך ובטרם תצא מרחם הקדשתך נביא לגוים נתתיך". ראו גם ברש"י וברמב"ן במקום.

למילות הכתוב אך בגלל שהמדרשים האירו פן אחר בסוגיה זו? !
 ומה יעשה לומד תורה, שבקוראו את גירוש הגר וישמעאל יחוש
 צמרמורת לנוכח הביטוי: "ותשלך את הילד תחת אחד השיחים" (שם
 כ"א, טו). הוא לתומו יחוש, ובצדק, שהכתוב מעביר כאן ביקורת על
 הגר (מדוע לא לומר "ותשם" כמו בניתוק משה מאמו על גדת היאור
 [שמות ב', ג], אלא "ותשלך" כלשון צו פרעה לעמו [שם א', כב]).
 ברור שהלומד ישמח למצוא מדרש חז"ל שיתמוך בקריאה זו. אולם
 מה עליו לעשות אם הוא לא ימצא מדרש כזה, ויתברר שזהו 'חידוש'
 שנגלה לראשונה לעיניו, האם אז עליו לבטל את דבר ה' ולהפנות לו
 עורף? ! על דבר זה כתב ר' יוסף קרא – מחשובי מפרשי המקרא
 בימי הביניים וחברו של רש"י:

אבל כל מי שאינו יודע פשוטו של מקרא ונוטה לו אחר מדרשו
 של דבר, דומה לזה ששטפתהו שבולת הנהר ומעמקי מים
 מציפין ואוחז כל אשר יעלה בידו להינצל, ואלו שם לבו אל דבר
 ה' היה חוקר אחר פשר דבר ופשוטו.⁵

באמצע גישה זו לא היססו גדולי הראשונים לתאר גם את חטאיהם
 של אבותינו, כשפשטי המקראות מורים כן. גם אם מחשש הטעות לא
 ניתן להינצל, איננו בני חורין להיבטל ממלאכה זו, מהבנת דבר ה',
 ההולך ומתברר עם הדורות: בסיסם בדברי חז"ל והראשונים,
 שמפיהם אנו חיים, והמשכם בכל דור ודור, על פי "הפשטות
 המתחדשים בכל יום".

ועוד: בבסיס השיטה השוללת פירושי פשט חדשים, עומדת
 הנחת היסוד כי חז"ל למעשה פירשו כבר באופן כולל ושלם את
 התורה כולה, ומעתה אין לנו אלא ללמוד את דבריהם. ראשית יש
 לציין, כי זוהי שיטה חדשה לחלוטין, שרוב גדולי ישראל, מאז ימי

5. פירושו לשמ"א א', יז.

הביניים לא הלכו בה, לא רק בחלק המדרשי, אלא גם בחלק ההלכתי. הגדיל לעשות הגר"א, שבפתיחת פירושו לפרשת משפטים אמר:

‘או אל המזוזה’ – פשטא דקרא גם המזוזה כשרה, אבל הלכה עוקרת את המקרא. וכן ברובה של פרשה זו, וכן בכמה פרשיות שבתורה, והן מגדולת תורתנו שבעל פה, שהיא הל"מ [= הלכה למשה מסיני] והיא מתהפכת כחומר חותם... על כן צריך שידע פשוטו של תורה שידע החותם.

ברובה של פרשת משפטים נטו – לדעת הגר"א – חז"ל מפשט הכתוב, ולדעתו, אין להסתפק בפירוש ההלכתי לפרשה זו, אלא "צריך שידע פשוטו של תורה".

אך מעבר לכך, התחדשות לימוד התנ"ך קשורה גם לאמונה בהשגחה ובתפיסת המציאות כמתקדמת אל עבר גאולתה. לא סביר שדבר ה' שזרח והאיר לעם ישראל פורש עד תום בשנה מסוימת ואין עוד מקום לפירושים חדשים. מדע הספרות הכללי הולך ומשתכלל, ואנו הולכים ומודעים ליותר ויותר אמצעים ספרותיים שדרכם מתגלה המסר של הסיפור לעיני הקורא. תורתו של ה' היא נצחית, וגם אם גילתה טפחיים בדורות ראשונים, היא ממשיכה ומגלה טפח נוסף בכל דור. חובה עלינו, כננסים על גבי ענקים, להוסיף את תגליות דורנו לשם הבנתו המלאה של דבר ה', ואם כיום ישנה מודעות למבנה הכללי של סיפור מסוים, לתנועת העלילה, לאנלוגיות ספרותיות ועוד ועוד, הרי שעלינו לנצל זאת כדי להבין את המקראות, כדי להבין את רצון ה'. זוהי מסירות נפש לשם ה', שמוכנה לעסוק בפרטי פרטים, במבנים כיאסטיים, בארמזים, במילים מנחות ובפרשות מקבילות, ובלבד להבין את התורה טוב יותר. והאמת חייבת להיאמר, זוהי מסירות נפש נעימה ביותר: גדלותה של התורה נפרשת בפני הלומד שוב ושוב, והמפגש עם דבר ה' ועם דרכי הבעתו מרוממים נפש ומשמחים.

השיבה אל התנ"ך מרבה בעולם יראת ה' ואהבתו, ואשרינו
שזכינו לחיות בדור של גאולה, בו דבר ה' חוזר להיות נפרץ לכל
מבקש ה' באמת.